

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 2014 РОКУ ТА НАПЕРЕДОДНІ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

COMPARATIVE ANALYSIS OF STATE INFORMATION POLICY OF UKRAINE AFTER 2014 AND BEFORE THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

Коцур Л.М.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології*

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Грига О.С.,

*студент II курсу магістратури факультету гуманітарної освіти і соціальних технологій
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті здійснено порівняльний аналіз державної інформаційної політики України після 2014 року та напередодні повномасштабного російського вторгнення. Показано, яких помилок в інформаційній сфері припустилася Україна напередодні російської інтервенції у 2014 році і яких термінових заходів їй довелося вжити для стабілізації ситуації. Аналізуючи зміни в державній інформаційній політиці у 2014–2018 роках автори дійшли висновку, що після анексії росією українського Криму та низки районів Луганської й Донецької областей у 2014 році в Україні почали значно більше уваги приділяти питанням державної інформаційної політики. Так, у період з 2015 по 2019 рік функціонувало навіть Міністерство інформаційної політики, яке попри низку недоліків та постійну й критику з боку суспільства відіграло важливу роль у відновленні Україною контролю над власним інформаційним простором; було прийнято понад 20 нормативних актів та започатковано реформу у сфері державної інформаційної політики. Попри це з 2014 по 2019 роки державна інформаційна політика України була подекуди занадто ліберальною, адже замість жорстких контрзаходів, пов'язаних з придушенням російської пропаганди держава ставила за мету дотримання свободи слова й розвиток критичного мислення в суспільстві. Також реалізація цієї політики містила низку інших перешкод, недоліків та прорахунків, що дозволяло росії й надалі проникати в український інфопростір. Після 2019 року в державній інформаційній політиці України відбулися певні трансформації, пов'язані зі зміщенням фокуса уваги на цифровізацію та електронне урядування. Унаслідок цього медіаплощина залишилася поза увагою держави, що дозволило проросійським силам в Україні практично окупувати частину медіапростору держави, й поширювати в суспільстві проросійські наративи й пропаганду, сприяти зміцненню проросійських політичних сил. Своєю апогею агресивна інформполітика проросійських каналів таких як «112 Україна», ZIK, NewsOne, «Страна», «Вести», «Інтер», сайт «Подорожисти» та MigNews досягла у кінці 2020 року і була пов'язана з інформаційною кампанією проти книги історика Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса» та дискредитацією Офісу Президента. Тільки після цього, у лютому 2021 року політичному керівництву держави дещо знизити вплив проросійських каналів на території України.

Ключові слова: компаративний аналіз, державна інформаційна політика, реформи, інформаційна війна, гібридна війна, проросійські медіа.

The article provides a comparative analysis of the state information policy of Ukraine after 2014 and on the eve of the full-scale Russian invasion. It is shown what mistakes Ukraine made in the information sphere on the eve of the Russian intervention in 2014 and what urgent measures it had to take to stabilize the situation. Analyzing the changes in the state information policy in 2014–2018, the authors came to the conclusion that after the Russian annexation of the Ukrainian Crimea and a number of districts of the Luhansk and Donetsk regions in 2014, Ukraine began to pay much more attention to the issues of the state information policy. Thus, in the period from 2015 to 2019, even the Ministry of Information Policy functioned, which, despite a number of shortcomings and constant criticism from society, played an important role in Ukraine's restoration of control over its own information space; more than 20 normative acts were adopted and a reform in the field of state information policy was initiated. Despite this, from 2014 to 2019, the state information policy of Ukraine was in some places too liberal, because instead of harsh countermeasures related to the suppression of Russian propaganda, the state set as its goal the observance of freedom of speech and the development of critical thinking in society. Also, the implementation of this policy contained a number of other obstacles, shortcomings and miscalculations, which allowed Russia to continue to penetrate the Ukrainian information space. After 2019, certain transformations took place in the state information policy of Ukraine, associated with a shift in the focus of attention to digitization and e-government. As a result, the media space was left out of the state's attention, which allowed pro-Russian forces in Ukraine to practically occupy part of the state's media space, and spread pro-Russian narratives and propaganda in society, and contribute to the strengthening of pro-Russian political forces. The aggressive information policy of pro-Russian channels such as "112 Ukraine", ZIK, NewsOne, "Strana", "Vesty", "Inter", the website "Podhornoosti" and MigNews reached its peak at the end of 2020 and was associated with an information campaign against the book historian Vakhtang Kipiani's "The Case of Vasyl Stus" and the discrediting of the Office of the President. Only after that, in February 2021, the political leadership of the state will somewhat reduce the influence of pro-Russian channels on the territory of Ukraine.

Key words: comparative analysis, state information policy, reforms, information war, hybrid war, pro-Russian media.

Постановка проблеми. Гібридна агресія росії проти України, яка розпочалась у 2014 році виявила суттєві прорахунки, яких припустилася Україна в державній інформаційній політиці за останні двадцять років. Адже відомо, починаючи з 2014 року поряд з прихованою військовою агресією росія розгорнула проти України широкомасштабну інформаційну війну (пропаганда, дезінформація, інформаційно-психологічні операції), мета якої полягала у дестабілізації українського суспільства та формуванні проросійських настроїв серед українських громадян. Усвідомлюючи перед якими викликами стоїть держава, після 2014 року на рівні вищого політичного керівництва чи не вперше після проголошення незалежності почали вживати системних заходів, спрямованих на захист власного інформаційного простору. В умовах вже повномасштабної російсько-української війни, коли росія й надалі продовжує вести проти України агресивну інформаційну війну, важливо вивчити історичний вимір інформаційного опору України російським впливам після 2014 року з метою виявлення, як позитивних, так і негативних наслідків реалізації державної інформаційної політики у цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відразу варто зауважити, що наукових фахових публікацій, які ґрунтовно досліджували державну інформаційну політику України після 2014 року не так і багато. Зокрема заслуговують на увагу наукові розвідки таких авторів, як Большешапов Є., Хмельовський О., Чупіс А., Більченко С., Крусян А., Мартинович Д., Сингаївська М. та ін. У своїх дослідженнях автори висвітлюють окремі аспекти державної інформаційної політики у вказаний період. Водночас вказана проблематика значно ширше висвітлена в аналітичних матеріалах інститутів громадянського суспільства («Детектор Медіа») та аналітичних звітах Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) [13; 30; 21], які є хорошим підґрунтям для подальшого наукового пошуку.

Мета. Проаналізувати стан державної інформаційної політики України після вторгнення РФ в Україну у 2014 році та напередодні повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 року. Виявити переваги й недоліки її реалізації цієї політики у вказаний період.

Виклад основного матеріалу. Відсутність українського погляду на міжнародній інформаційній арені [33] та неналежна внутрішня інформаційна політика призвели до того, що у першому десятилітті 2000-х років інформаційне поле України опинилося під прицільним ударом російської пропагандистської машини, яка нав'язувала українським громадянам проросійські погляди. Ба більше, проросійський президент України Віктор Янукович напередодні Революції Гідності ще

більше сприяв тому, щоб українське інформаційне поле максимально віддзеркалювало російське інфополе й усіяко підтримував таку політику.

У 2014 році, коли проросійським силам не вдалося реалізувати силовий сценарій і Революція Гідності перемогла інформаційний простір України взагалі став суцільним «інформаційним фронтом», в межах якого за досить короткий проміжок часу виникла незліченна кількість фейкових новин та інформаційних кампаній з дезінформації населення організованих як зовнішніми, так і внутрішніми агентами [3, с. 4; 17]. Ефект цієї інформаційної війни був настільки потужним, що нове політичне керівництво України вимушене було терміново зреагувати на проблеми в інформаційній сфері, поставивши на пріоритетне місце забезпечення інформаційної безпеки України.

Водночас треба сказати, що Україна не збиралася ставати «маленькою пропагандистською росією», а мала виробити власний шлях протистояння російській інформаційній агресії, який не порушував би демократичних цінностей за які суспільство боролось на Майдані. Унаслідок цього в Україні було започатковано реформування інфомедійної сфери, з метою донесення правди до населення через створення суспільного мовника. З цією метою 17 квітня 2014 року було прийнято Закон України «Про суспільні медіа України». Основним завданням мовника було об'єктивне, повне, своєчасне і неупереджене інформування громадян про суспільно значущі події в Україні та за кордоном; забезпечення збалансованого і прозорого доступу суб'єктів суспільно-політичного життя до програм (передач) дискусійного формату, зокрема у вигляді дебатів; сприяння консолідації українського суспільства; розвиток і зміцнення статусу української мови та культури, сприяння розвитку мов і культур національних меншин тощо [27; 2]. Як наслідок, вже на кінець 2014 року в Україні не було відчутного контролю держави над мовниками, з'явився плюралізм у телепросторі, розпочався процес відходу українського медійного простору від тотальної залежності від російського продукту та російського «порядку денного». Головним досягненням 2014 року можна було вважати перетворення державних мовників на де-факто неконтрольованих владою [19].

14 січня 2015 року було зроблено ще більш масштабний крок – прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України», якою було затверджено створення нового органу виконавчої влади – Міністерства інформаційної політики України (далі – МІП). Основним завданням Міністерства, відповідно до Положення, мало стати забезпечення інформаційного суверенітету України, а саме «здатності держави контролюю-

вати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави, з метою дотримання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки». Перед новоствореним органом ставилися наступні завдання:

- «забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах інформаційного суверенітету України та інформаційної безпеки, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами;

- забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері державного іномовлення;

- забезпечення розбудови в Україні системи державних стратегічних комунікацій;

- забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації» [3, с. 4-5].

У підсумку Міністерством було започатковано низку змін, зокрема у секторі стратегічних комунікацій в системі органів державної влади [1], а Служба безпеки України (СБУ) та Інститут стратегічних досліджень розробили Стратегію кібербезпеки України [24], що стало хорошим доповненням до попередніх ініціатив.

Пропри це, на кінець 2016 року Україна все ще програвала інформаційну війну у південно-східних регіонах України. Так, не зважаючи на намагання України поширити свої канали на непідконтрольні території, сигнал там був дуже слабкий, у той час, як сигнал російської пропаганди із території так званих «республік» був дуже сильний. Ще більше ускладнювало ситуацію те, що продовжували працювати у хорошій якості – російські канали, які можна було дивитися навіть на межі Запорізької й Донецької областей. При цьому склалася парадоксальна ситуація, коли Мінінформполітики було позбавлене права створювати перешкоди будь-якому мовнику, а лише встановлювати потужніші передавачі, але зробити останнього не могло через відмови від Мінфіну і Мінекономіки на прохання виділити кошти для розвитку телемовлення на Донбасі [32]. Усе це звісно сприяло тому, що російська пропаганда продовжувала литися у вуха громадян України.

Реагуючи на ці виклики у грудні 2016 року командою Мінінформполітики було розроблено «Доктрину інформаційної безпеки», яку було введено у дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. У Доктрині були визначені національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями й пріоритети державної політики в інформаційній сфері в контексті російських гібридних загроз. Пріоритетами державної політики в інформаційній сфері були визначені: забезпечення інформаційної безпеки; захист і розвиток інформаційного простору України, а також гарантія конституційного права

громадян на інформацію; відкритість та прозорість держави перед громадянами; формування позитивного міжнародного іміджу України [25].

Додатково 26 липня 2018 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено «Стратегію інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей», а 27 грудня того ж року було затверджено «Стратегію інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя». Ці документи були підготовлені Міністерством інформаційної політики України із залученням представників інших центральних органів виконавчої влади та організацій громадянського суспільства [3, с. 7]. Загалом з часу перемоги Революції Гідності та до 2019 року Верховна Рада України ухвалила понад 20 законодавчих актів, спрямованих на вдосконалення державної інформаційної політики та регулювання медіа [4].

Серед інших пріоритетних напрямків державної інформаційної політики визначених у національному законодавстві чимало уваги після 2014 року було приділено формуванню умов щодо розвитку в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; розвиток електронного урядування; розвиток міжнародної співпраці в інформаційній сфері.

Так, в контексті розвитку інформаційного суспільства було прийнято наступні документи: Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року та «Концепцію розвитку електронного урядування в Україні», схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року, № 649-р [18, с. 260-261]. У сфері відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень важливе значення мало здійснення системної реформи тендерного процесу. Зокрема 1 квітня 2016 року в Україні вступив в дію Закон «Про публічні закупівлі» для органів центральної виконавчої влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання та з 1 серпня 2016 року для усіх замовників. Цей Закон зобов'язав проводити закупівельні процедури через електронну систему ProZorro, з метою запобігання корупції шляхом збільшення прозорості ринку та створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель для отримання найкращої пропозиції [20, с. 71]. У сегменті міжнародної інформаційної політики нашої держави варто виокремити 8 грудня 2015 року, коли було прийнято Закон України «Про систему іномовлення України», яким було створено систему державного іномовлення України, в яку увійшли – державне підприємство «Мультимедійна платформа іномовлення України» та Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». Важливою новацією закону була фіксація обов'язкових видатків

на «належне фінансування системи державного іномовлення, яке передбачається окремим рядком у Державному бюджеті України та становить не менш як 0,06 відсотка видатків загального фонду Державного бюджету України за попередній рік». Унаслідок цього було створено телеканал іномовлення UA|TV, який, станом на квітень 2019 року транслював новини та програми про Україну через супутникові та кабельні мережі п'ятьма мовами (українською, англійською, російською, арабською та кримськотатарською) на чотирьох супутниках в Північній Америці, Європі, Азії та на Сході. Своєю чергою, «Укрінформ» розширив свою мережу корпунктів до 10 країн світу (США, Канада, ФРН, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Польща, Латвія, Туреччина) й охопив кількість мовних версій сайту агентства до 8-ми. Новини агентства виходили українською, російською, англійською, німецькою іспанською, французькою, японською та польською мовами [29, с. 69; 26].

Таким чином ми бачимо, що упродовж 2014-2018 років було прийнято низку стратегічних документів, спрямованих на відмежування українського інформаційного простору від російського та його захист. Проте й у цьому випадку слід зауважити, що реалізація цієї політики містила низку перешкод, недоліків та прорахунків, що дозволяло росії й надалі проникати в український інфопростір.

Вибори Президента України, що відбулися 21 квітня 2019 року, та дострокові вибори до Верховної Ради України суттєво змінили політичну кон'юнктуру країни, у тому числі й у сфері державної інформаційної політики. Так, МПІ України починаючи з 2 вересня 2019 року було реорганізоване (з ліквідацією функцій та повноважень), а 11 вересня 2019 року припинило свою діяльність. Замість питань інформаційної політики команда нового президента (В. Зеленського) зосередилась на питаннях цифрової трансформації держави з акцентом на відповідному міністерстві [5].

Треба сказати, що така зміна пріоритетів політичним керівництвом України мала серйозні наслідки в секторі державної інформаційної політики й, зокрема, безпеки. Насамперед можна побачити, що практично відразу після цих кроків відбулася інформаційна інтервенція росії через Віктора Медведчука в український медіапростір та запровадження цензури на телеканалах, контрольованих проросійськими політиками (NewsOne, «112 Україна» та ZIK) [10]. Ба більше, вже 12 липня 2019 року телеканал NewsOne задумав провести двогодинний телеміст з «Росією 1» під назвою «Треба поговорити» за прикладом телемісту між СРСР і США, який провели 1985 року ніби для порозуміння. Насправді ж у такий спосіб росія намагалась знайти нові шляхи для лега-

лізації свого пропагандистського контенту через українські мас-медіа. Проте, 8 липня 2019 року відбулися акції протесту під будівлею Офісу президента України й самого телеканалу з вимогою закрити NewsOne. Як наслідок, Нацрада 9 липня 2019 року провела позапланову виїзну перевірку телеканалу NewsOne, у результаті чого телеміст не відбувся [14; 15].

На кінець 2020 року російські нарративи й пропаганду вже системно транслювали такі медіа як: «112 Україна», ZIK, NewsOne (більша частина всіх матеріалів), «Страна», «Вести», «Інтер» і сайт «Подробности» та MigNews. І хоча цей контент був досить локалізованим та каналізованим, він завдавав серйозного удару по українському інфополю. Вільні медіа закликали керівництво держави провести негайну боротьбу з проросійською дезінформацією на державному рівні й не називати канали Медведчука, що поширюють проросійську пропаганду, як медіа, а їхніх співробітників – як журналістів [11; 8]. Зокрема останньою краплею, яка збурила світ вільних медіа стало те, що у жовтні 2020 року Віктор Медведчук за допомогою своїх каналів розпочав інформаційну кампанію проти книги історика Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса», в якій Медведчук згадується як адвокат поета [15]. Ба більше, у політичній сфері вплив проросійських медіа був настільки ефективним, що опитування КМІС й Фонду «Демократичних ініціатив» проведене у грудні 2020 року показали, що серед партій, які пройшли б у парламент (якби вибори відбулися достроково) на першому місці була саме проросійська «ОПЗЖ» (Бойко, Медведчук, Рабінович) – 12,2-13,3%. Далі йшли – «Слуга народу» (10,2 – 13,4%) та «Європейська солідарність» (9,5-11,9%) [28]. До цього варто додати й те, що у 2019-2020 роках на рівні держави не затверджувались Плани заходів щодо реалізації Стратегії кібербезпеки України, що також мало негативні наслідки [9].

Нестримні темпи інформаційного реваншизму призвели до того, що з боку органів державної влади реакція наступила тільки взимку 2021 року. Так, 2 лютого 2021 року Указом ПУ було уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Зокрема у додатку 2 цього Рішення до Тараса Козака (поплічника В. Медведчука) терміном на 5 років застосовувалися такі санкції в інформаційній площині:

- анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності;
- заборона користування радіочастотним ресурсом України;
- припинення надання послуг з ретрансляції/розповсюдження телепрограм/надання телеко-

мунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування [23]. Фактично, у такий спосіб було заборонено мовлення під брендами NewsOne, «112 Україна», ZIK [12]. Однак треба сказати, що попри заборону цих ресурсів представники «п'ятої колонії» й надалі намагались проштовхувати проросійські нарративи через інші канали, проте вже в контексті так званого «наступу на свободу слова» в Україні тощо. Адже треба розуміти, що російська пропаганда дуже гнучка [16].

У відповідь на це 28 грудня 2021 року Україна прийняла ще й «Стратегію інформаційної безпеки», у якій зокрема йшлося про захищений інформаційний простір України, ефективне функціонування системи стратегічних комунікацій та здійснення ефективної протидії поширенню незаконного контенту [22].

Таким чином ми бачимо, що нове політичне керівництво держави після 2019 року також припустилося низки помилок державної інформаційної політики, зокрема, у частині медіаполітики, адже запізнілі заходи щодо запобігання поширення російської дезінформації вжиті політичним керівництвом у 2021 році остаточно не розв'язали проблеми російського інформаційного впливу. Проте варто зауважити, що вони дещо вплинули на електоральну поведінку українського населення. Зокрема частково знизився рейтинг проросійської політпартії «Опозиційна платформа – За життя!». Так, у листопаді 2021 року він склав (8% і 9,2%), у грудні (6,2% і 9%). Хоча, у лютому 2022 року він знову почав зростати (6,8% і 10,1%) [31; 6; 7].

Висновки. Отже, компаративний аналіз державної інформаційної політики України після 2014 року та попередні повномасштабного російського вторгнення показує, що після анексії Росією українського Криму та низки районів Луганської й Донецької областей у 2014 році в Україні почали значно більше уваги приділяти питанням державної інформаційної політики. Так, у період з 2015 по 2019 рік функціонувало навіть Міністерство інформаційної політики, яке попри низку недоліків та постійну й кри-

тику з боку суспільства відіграло важливу роль у відновленні Україною контролю над власним інформаційним простором; було прийнято понад 20 нормативних актів та започатковано реформу у сфері державної інформаційної політики. Попри це з 2014 по 2019 роки державна інформаційна політика України була подекуди занадто ліберальною, адже замість жорстких контрзаходів, пов'язаних з придушенням російської пропаганди держава ставила за мету дотримання свободи слова й розвиток критичного мислення в суспільстві. Також реалізація цієї політики містила низку інших перешкод, недоліків та прорахунків, що дозволяло Росії й надалі проникати в український інфопростір. Після 2019 року в державній інформаційній політиці України відбулися певні трансформації, пов'язані зі зміщенням фокуса уваги на цифровізацію та електронне урядування. Унаслідок цього медіаплощина залишилася поза увагою держави, що дозволило проросійським силам в Україні практично окупувати частину медіапростору держави, й поширювати в суспільстві проросійські нарративи й пропаганду, сприяти зміцненню проросійських політичних сил. Свого апогею агресивна інформаційна політика проросійських каналів таких як «112 Україна», ZIK, NewsOne, «Страна», «Вести», «Інтер», сайт «Подробности» та MigNews досягла у кінці 2020 року і була пов'язана з інформаційною кампанією проти книги історика Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса» та дискредитацією Офісу Президента. Тільки після цього, у лютому 2021 року політичному керівництву держави дещо знизити вплив проросійських каналів на території України.

Перспективи подальшого наукового пошуку. Розв'язання Росією повномасштабної війни проти України показало, що вона не відмовилась від інформаційних методів протистояння, й усіляко намагається посягти розкол в українському суспільстві. Слід мати на увазі й те, що вона постійно розширює свої інструменти інформаційного впливу, які водночас мають латентний та недержавний характер і на сьогодні недостатньо вивчені науковцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Побудова системи державних стратегічних комунікацій України». *Міністерство інформаційної політики*, 2016. URL: https://mip.gov.ua/files/documents/Stratcom_Report_2016_UKR_updated.pdf.
2. Більченко С. Роль інституту суспільного мовлення в національній самосвідомості громадян. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 3, 2015. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=827>.
3. Большешапов Є., Хмельовський О., Чупіс А. Міністерство інформаційної політики: світ ловив мене, та не спіймав. Київ-Могиланська академія, *Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ*. Київ, 2020. 4. URL: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/Policy-Paper_MIP.pdf.
4. Володовська В. Медійна реформа: досягнення Революції гідності та виклики для нової влади. *Центр демократії та верховенства права*, 9 жовтня 2019. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/mediyna-reformadosyagnennya-vyklyku/>.

5. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади. *Постанова Кабінету Міністрів України*, 2 вересня 2019, № 829. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistem-829>.
6. Динаміка рейтингу партій на виборах до Верховної ради України і кандидатів на виборах Президента України: результати телефонного опитування, проведеного 3-11 грудня 2021 року. *КМІС*, 13 грудня 2021. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1077&page=22>.
7. Динаміка рейтингу партій на виборах до Верховної ради України і кандидатів на виборах Президента України: результати телефонного опитування, проведеного 5-13 лютого 2022 року. *КМІС*, 16 лютого 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1100&page=19>.
8. Довженко О. Саурон і Саруман проросійської пропаганди. Підсумки моніторингу дезінформаційних наративів під час місцевих виборів 2020. *Детектор медіа*, 27 листопада 2020. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/182872/2020-11-27-sauron-i-saruman-prorosiyskoi-propagandy-pidsumky-monitoringu-dezinformatsiynykh-naratyviv-pid-chas-mistsevykh-vyboriv-2020/.
9. Дубов Д. Формуючи нову Стратегію кібербезпеки України: чи зможемо уникнути помилок першої спроби стратегування? *НІСД*, 2021. 6. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/tezy-dubov-2.pdf>.
10. Закликаємо запобігти повзучій окупації медіапростору Росією. Заява експертів ЗІК, Медіаруху та громадських організацій. *Реанімаційний пакет реформ*, 1 липня 2019. URL: <https://rpr.org.ua/news/zaklykajemo-zapobihyti-povzuchij-okupatsiji-mediaprostoru-rosiyeju-zayava-ekspivrobotnykiv-zik-mediaruhu-ta-hromadskyyh-orhanizatsij/>.
11. Закусило М. «Якби вирубити світло трьом каналам – пропаганди поменшало би в рази», – Отар Довженко. *Детектор Медіа*, 27 листопада 2020. URL: <https://detector.media/infospace/article/182898/2020-11-27-yakby-vyrubyty-svitlo-trom-kanalam-propagandy-pomenshalo-by-v-razy-otar-dovzhenko/>.
12. Зеленський заблокував телеканали Медведчука ЗІК, 112 та NewsOne. *MIND UA*, 2 лютого 2021. URL: <https://mind.ua/news/20221636-zelenskij-zablokuvav-telekanali-medvedchuka-zik-112-ta-newsone>.
13. Інформаційна політика, *НІСД*, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyna-politika>.
14. Канал Медведчука запланував телеміст із російським пропагандистським Росія 1. Вже є протести. *Texty.org.ua*, 8 липня 2019. URL: https://texty.org.ua/fragments/94977/Kanal_Medvedchuka_zaplanuvav_telemist_iz_rosijskym_propagandystskym-94977/.
15. Канали Медведчука вважають, що їхнє заблокування – це «політична розправа». *MIND UA*, 3 лютого 2021. URL: <https://mind.ua/news/amp/20221637-kanali-medvedchuka-vvazhayut-shcho-yihne-zablokuvannya-cepoltichna-rozprava>.
16. Корнієнко А. Дослідник російської дезінформації: закрити телеканали недостатньо. *Радіо Свобода*, 8 березня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rosiyska-propahanda-i-dezinformatsiya/31140188.html>.
17. Котенко К. В інформаційній війні програє той, хто каже правду? *Українська правда*, 29 липня 2014. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/kotenko/53d7fe102f86c/>.
18. Крусян А. Інформаційне суспільство в Україні: конституційно-правове забезпечення формування та розвитку. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.)*, Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. 259-262. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15328>.
19. Лигачова Н. Медіа-2014: що попереду в тих, чії мрії збуваються? *Детектор Медіа*, 26 грудня 2014. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/12215/2014-12-26-media-2014-shcho-poperedu-v-tykh-chyiriii-zbuvayutsya/>.
20. Мартинович Д. Аналіз ефективності публічних закупівель як інструменту державної допомоги. *Інвестиції: практика та досвід*, 18. 2016, 70-76. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2016/15.pdf
21. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання : аналіт. доп. / В. К. Конач. К. : *НІСД*, 2014. 76 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-01/Konach_interne-65b6e.pdf.
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». *Указ Президента України*, 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». *Указ Президента України*, №43/2021, 2 лютого 2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441?fbclid=IwAR1oRmq-Ug4T9RnUiuR0WQo4588UYYSU_1yH03BndOC2qUWck6qaYbqwLE.
24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України». *Указ Президента України №96/2016*, 15 березня 2016. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.

25. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». *Указ Президента України №47/2017*, 25 лютого 2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
26. Про систему іномовлення України. *Закон України*, 8 грудня 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-19#Text>.
27. Про суспільні медіа України. *Закон України*, 17 квітня 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text>.
28. Рейтинг партій на виборах до верховної ради, грудень 2020 року: порівняння результатів телефонного опитування і опитуванням методом особистих («face-to-face») інтерв'ю. *КМІС*, 28 грудня 2020. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=991&page=33>.
29. Сингаївська М. Зміна підходів до формування іміджу держави: управлінський аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*, Том 32 (71), 4, 2021. 67-72. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/13.pdf.
30. Стан та проблеми забезпечення державної інформаційної політики: зона проведення АТО та окуповані території: аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. К. : *НІСД*, 2016. 135. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-12/AD_InfoStrat-8505e.pdf.
31. Суспільно-політичні настрої населення України: вибори до Верховної ради України за результатами телефонного опитування, проведеного 26-29 листопада 2021 року. *КМІС*, 30 листопада 2021. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1073&page=23>.
32. Чому Україна програє інформаційну війну на Донбасі? *BBC Україна*, 27 липня 2016. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160726_donbass_tv_information_policy_sd.
33. Юрчишин Я. Інформаційна війна. Україна програє. *Збруч*, 2 квітня 2014. URL: <https://zbruc.eu/node/20748>.